

Павић и добра држава

Већ неко време се питам да ли је Павићев *Хазарски речник* (1984) жива или мртва књига. Поглед на електронски каталог Народне библиотеке Србије каже ми да се и даље, сваке године, рутински појави ново издање овог романа. Да је у питању било који други роман, то би било сигуран знак да је он и даље жив. Међутим, пошто се овде ради о *Хазарском речнику*, једином српском роману који је у своје време био не само светски бестселер, него и револуционарна књига која је променила начин читања књижевности као такве, то ми данас изгледа и мало и ситно.

Па онда, да ли јесте или није?

Код Павића је постало уобичајено то да се његовим књигама постављају погрешна питања. То је зато што се писац често играо скривалице са својим читаоцима. Рецимо, сви су се питали у коју су се конфесију претопили Хазари, а то питање само скрива оно друго, важније: *зашто су нестали?*

Тако је било и са изјавама самог писца.

Павић је говорио за себе да нема биографију, већ само библиографију. И многи су поверовали да је заиста тако.

Међутим, почетком деведесетих година, када је за српске писце постало исплативо да о свом народу пишу као о крду генетски предиспонираних злочинаца, Павић је у једном интервјуу 1992. године, између осталог казао и ово: „Ја сам одувек тврдио да сам српски писац (...) Али сада долази та нова конотација и ново значење. Понекад и понегде вас гледају као некога ко долази из озлоглашене средине, а та средина је озлоглашена, рекао бих, не својом кривицом. Изношена је на лош глас систематски, у дугим припремама, од стране оних у Европи којима Србија стоји на стратешким и другим правцима продирања. Међутим, писац не може због тога, као неки политичар, да каже: извините, нисам Србин!”

Да је тих година преузео западну перцепцију српске културе и српског народа и да је тихо напустио Београд и

отишао у неку лепу европску метрополу (или замак у Француској) Павић би свакако унапредио своју списатељску каријеру. Врло је могуће да би за ту колаборацију добио и највише књижевно признање, јер би као такав био идеалан *role model* за промену свести народа коме је припадао.

Међутим, Павићу је било драже да остане ту, са нама.

Тако је од аутора *Хазарског речника* и – вероватно – будућег нобеловца, Павић постао, на Западу, само одвратни „српски националиста”.

Каријеру је заменио судбином. А то значи биографијом.

Павића сам у животу видео два пута. Дакле, не познајем га. Сасвим сам сигуран, међутим, да овакве речи није могао да изговори неки плитак и празан човек, каријеран, себичан, без дубинског односа са културом из које долази. Овакве речи је могао да изговори само неко ко је спреман да нешто своје (светски успех) жртвује за нешто опште, колективно. Не зато што је био „националиста”, већ зато што је био писац и личност.

Нисам сигуран колико би људи учинило то што је учинио он. И нисам сигуран да они који би тако нешто учинили, не би од тога себи, касније, правили рекламу.

А Павић то никада није чинио.

Зато и чуди један феномен: постоје стручњаци за књижевност, национално оријентисани, који имају неку невероватну потребу да доказују, чак и онда када пишу о другим стварима, да је Павићев *Хазарски речник* заправо *плитак роман и празна форма*.

Тиме сугеришу да би за српску културу било најбоље да заборави на тај роман, а онда, наравно и на Павића. То би био и одговор на питање којим почиње овај текст. Они тврде отприлике ово: ако *Хазарски роман* није мртав, било би добро да буде.

Право питање када је Павић у питању, гласи, међутим, овако: да ли *Хазарски роман* нешто зна о нашем времену, о

времену у коме живимо, што нама можда није познато или видљиво?

Велика књижевност, наиме, личи на осетљиви сеизмографски инструмент који препознаје будуће потресе у духу времена, онда када је на површини и даље све мирно, лепо и красно. Тек касније, када земљотреси постану очигледни и када их сви осетимо, у тим великим делима видимо симболичке знаке онога што ће се тек догодити. И не само то. Велика дела су и чврсто тло са кога посматрачу земљотрес изгледа другачије, него када би га посматрао из његовог епицентра.

Такво дело је и *Хазарски речник*.

Да би то показао, анализираћу само један кратак одломак из романа. То је „Казивање о Адаму, брату Христовом” из Appendixа I. (Могућа су и другачија тумачења од овог које ја нудим: рецимо, једно од њих се налази у књизи *Књига-бог*, Кристијана Олаха).

Већ из наслова одломка, могуће је видети да Павић овде приповеда о библијским фигурама: о Адаму, о Христу, а касније се у тексту појављује и Сотона. Оно што Павић прича, није, разуме се, препричавање Библије, али исто тако није ни произвољно поигравање са библијским значењима ових фигура. У питању је заправо *политичка параболо*, у којој Павић на свега неколико страница текста, језиком једне наоко необавезне и разбарушене фантастике, излаже сопствену филозофију *добре државе*, занимајући се за однос универзалног и партикуларног момента у њој, затим мушког и женског принципа као и разлике између активног и пасивног односа грађана према држави.

Наравно, неко би могао да ме пита како уопште знам да је овај одломак заправо филозофија државе, а не нешто друго. Одговор је једноставан: чак на два места Павић упоређује *тело* Адама са *државом*, а прво место гласи овако: „(...) и тело Адамово се умножавало док није постало огромна држава слична држави природе, али другачије састава.”

То је јасан сигнал читаоцу да (тело) Адама разуме као државу. У наслову одломка – „Казивање о Адаму, брату Христовом” Адам се повезује са Христом преко братске релације, док у самом тексту Павић каже и то да је Адам млађи брати Сотонин. Ако је Адам поистовећен са државом, онда нам Павић поручује да држава (Адам) *може* да буде христолика, дакле окренута добру, а може да буде и зла. Дакле, тачно је да држава може бити и добра, и зла, али када Павић у наслову одломка каже да је Адам (држава) брат *Христа* (а не Сотоне) онда он поручује да природа државе не мора *остати* двосмислена, него да постоји нека *моћ одлуке* која чини да држава буде *добра држава* и зато се одлуком писца у наслову појављује Христ, а не Сотона.

Одломак дакле, приповеда о *доброј, христоликој држави*, а то значи да он открива шта је то потребно па да држава буде добра. Најпре, време. Павић пише да Адамово тело на земљи, постоји „не у облику, него у времену.” То је загонетка постављена читаоцу: зашто је Павићу стало до простирања Адамовог тела (државе) у времену, а не у облику, тј. у простору? Зато што Павић тиме сугерише да величина државе није у количини простора на коме се она просторе, већ у ономе што она проналази у дубини времена. Другим речима, Павић каже да добра држава није (глобална) Империја којој је стало да у садашњици подвласти што већу количину простора (у идеалном случају, цео свет!) већ она држава која се временском вертикалом повезује *универзално* – Адама и Христа – са једним *народом*, а то су овде Хазари.

Наиме, хазарски *ловци на снове* су задужени да прикупљају делове тела Адама те да од њих праве речнике. На тај начин су Хазари, као посебан народ, повезани са оним универзалним (Адам и Христ) што значи да захваљући тој вези Хазари, припадају целини људске заједнице као Хазари, а не као неки појединци који су се одрекли свог идентитета.

Помињући хазарске ловце на снове, Павић каже како за Хазаре сан није значио исто оно што значи и за нас. Сан

је за Хазаре био „стање бистре свести” или „тренутак врхунског испуњена живота”. Како се у одломку *сан* повезује са *делом* Адамовог тела, који се опет налази у *речницима* које праве ловци на снове, онда је разумљиво зашто Павић каже да су ти речници били „зборници безимених житија [сваког Хазара] састављењих од оних тренутака просветљења у којима човек постаје део Адамовог тела”. Другим речима, Хазар не постаје део државе (Адамовог тела) пуким пасивним битисањем или плаћањем пореза (чиме се препознају као „порески обвезници”) него тек у тренуцима највишег испуњена живота. Још једноставније речено, није држава нешто што пречи испуњене живота, већ нешто што нам то испуњене омогућава. Зато је Павићу и стало да нашу перцепцију државе помери са хоризонталног тренутка савремености – држава је оно што је она у *овом* тренутку – на вертикалну, временску: државе је *збир* достигнућа, врхунских испуњена живота њених становника у временској вертикали. Примера ради, ова држава, Србија, није за мене само оно што је она сада у петак, 23. априла 2021. године у 15:32 када сам написао ове речи, већ и оно што се догодило, рецимо, у прошлом веку: Даниловићево закуцавање преко Сабониса у Атине, стихови *Стражилова*, јуриш Добровољачког одреда на коту 2525 (Кајмачалан) или стање бистре свести Надежде Петровић док је, жртвујући свој живот, лечила болесне од тифуса у ваљевској болници годину и нешто дана раније.

Најзад, тако долазимо до можда кључног момента у овом Павићевом метафорички исприповеданом политичком трактату. Писац каже: „ (...) сваки део [Адамовог тела] освојен у речницима, могао се покренути и оживети тек пошто би био извршен додир два прста: мушког и женског.” Тиме се сугерише обједињујући смисао добре државе. Она треба да *омогући додир* онога што се разликује. У Павићевом роману: мушког и женског принципа, односно Хришћана, Муслимана и Јевреја.

Пажљиви читалац може да запази како се у роману суочавају две силе: једна која тежи управо додиру

различитих полова и конфесија и друга, сатанска, која тежи да их заувек држи у стању међусобног непријатељства и раздвојености. Међутим, у *Хазарском речнику*, хришћански, исламски и јеврејски извори о Хазарима се додирују, а на крају романа дато оно предивно упутство како да се у реалном животу упознају и додирну читатељка женског и читатељ мушког примерка романа. Ти гестови нису случајни. Павић је у једном есеју роман упоредио са државом: иако у свом роману чини видљивим присуство демонских сила које теже да различите принципе задрже у стању непријатељства, писац формом романа и његовим завршетком сведочи да је његов роман ипак једна добра држава у коме различитости додирују.

Сада је очигледно у којој мери је ова Павићева пројекција *добре државе* удаљена од (анти-државног) духа Мегалополиса у коме живимо, и у коме Мегалопоси, не случајно, на све начине тежи да укине непосредни додир између људи. И у томе све више успева: мој другар из једног европског велеграда, испричао ми је како ће његова супруга и после короне наставити да ради посао од куће, будући да је компанија у којој је запослена тако одлучила. Дакле, убудуће неће више бити директног додира између запослених колега и колегиница – они једва да ће се и видети.

Док се у *Хазарском речнику* нежно саветује реални додир мушкарца и жене као крајњи *исход* књиге, у данашњем Мегалополису се, уместо тога ствара привид да је човек угрожен не од немерљивих сила капитала које су одавно усвојиле биополитичку, антихуманистичку идеологију, већ од другог човека, налик њему самом. Да би се тај привид стекао општи консензус, људи се дресирају тако да сваки додир са другим човеком виде као потенцијални извор трауме. Зато је данас и у Србији реч *дискриминација* толико популарна, а временом ће бити све више, јер да би се колонијална дискриминација могла вршити без зазора, она се мора правдати одбраном од дискриминације.

Када се људи науче да их све угрожава и када угроженост постане нешто природно, уобичајено и неискорењиво, онда само странац у таквом друштву може да опази социјалну патологију. Рецимо, једна моја изузетно талентова познаница, остала је запрепашћена када је у великој светској ИТ фирми, у којој ради, доживела да њене колеге, идући јој у сусрет, склањају поглед или спуштају главу да је не би видели. Требало јој је времена да схвати да је то зато што су се плашили да се њихове погледе не схвате као чин *сексуалног узнемиравања*.

Ова патолошка потреба за онемогућавањем додира, било присилним физичким издвајањем људи, било непрекидним утувљивањем у главу да нас свако и на све начина увек и само угрожава, није лишена дубљег политичког смисла. Довољно је прочитати Аристотелова упутства за одржавање тираније (у случају Мегалополиса – тираније на чијем челу се налази олигархије) и човеку тада све постаје јасно: „Постоје већ давно изречена правила за очување тираниде (...): треба уклонити истакнуте људе и људе чврста карактера; треба забранити заједничке обеде и удружења, затим школовање и друго томе слично, треба спречити све оно што људима може да улије две ствари, самосвест и поверење; не треба допустити људима да доколичаре и треба спречити заједничке забаве, и уопште треба учинити све да људи што мање упознају једни друге, јер међусобно познавање рађа међусобно поверење.”

Хазарски речник је далеко од празна форме и плитке фабуле: овај Павићев роман је вероватно политички *најнекоректнија* књига која се данас може замислити, а то што средином осамдесетих Павић пише о теми државе и додира, данас делује као врхунска антиципација надолазећег ујада. Његов роман нам данас нуди једно другачије разумевање државе: држава није место насиља, ксенофобије, репресије „већине” над „мањинама”; она није нешто што нас тлочи. Њен смисао је у томе да нас *ољуди*. И сугерише нам да без државе (Адамовог тела) нећемо више бити људи, већ нешто сасвим друго.

Нешто што нема будућност, углавном.

Или да оставим Павића да то каже онако како ја никада не бих могао: „Наша будућност, то су рогови пужа; она се увлачи пред нама чим нешто тврдо дотакне, а види само кад је до краја извучена. Адам тако види увек, јер онај ко зна све смрти својих људи, унапред до краја света, зна и будућност тог света. Зато само укључивањем у Адамово тело постајемо и сами видовити и сувласници своје будућности.”

Паметном доста.

(извор: Печат; 30. april 2021, br.663)